

1

Ο θρύλος της Υπατίας μέσα από τη λογοτεχνία

Η σύγχρονη παράδοση

Πολύ πριν από τις πρώτες προσπάθειες των λογίων για την ανασύνθεση μιας ακριβούς εικόνας της Υπατίας, η ζωή της –τονισμένη από τις δραματικές συνθήκες του θανάτου της– είχε ήδη περάσει στη σφαίρα του θρύλου. Καλλιτεχνικά εξωραϊσμένος, αλλά παραμορφωμένος από συναισθήματα και ιδεολογικές προκαταλήψεις, ο θρύλος αυτός απέκτησε τεράστια δημοτικότητα επί ολόκληρους αιώνες, παρεμποδίζοντας τις προσπάθειες των μελετητών για μια αντικειμενική παρουσίαση της ζωής της Υπατίας, κάτι που εξακολουθεί να υφίσταται ακόμα και σήμερα. Αν ωρτήσετε ποια ήταν η Υπατία, θα πάρετε πιθανότατα την εξής απάντηση: «Ήταν εκείνη η όμορφη νεαρή ειδωλολάτρις φιλόσοφος που κατακρεούργηθηκε από τους μοναχούς (ή, γενικότερα, από τους χριστιανούς) το 415 στην Αλεξάνδρεια». Αυτή η αόριστη απάντηση δεν βασίζεται σε αρχαίες πηγές, αλλά σε έναν δύχο καλολογίας και ιστορικής λογοτεχνίας, ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα του οποίου ερευνάται σε αυτό το κεφάλαιο. Τα περισσότερα από αυτά παρουσιάζουν την Υπατία σαν ένα αθώο θύμα του φανατισμού του πρώιμου

18

ΥΠΑΤΙΑ Η ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗ

χριστιανισμού και τον φόνο της σαν μια πράξη εξαφάνισης της ελευθερίας της έρευνας μαζί με την εξαφάνιση των ελληνικών θεοτήτων. Η Υπατία πρωτοεμφανίστηκε στην ευρωπαϊκή λογοτεχνία τον δέκατο όγδοο αιώνα. Στην εποχή της επικράτησης του σκεπτικισμού που ιστορικά είναι γνωστή ως εποχή του Διαφωτισμού, μερικοί συγγραφείς τη χρησιμοποίησαν σαν όργανο για τους θρησκευτικούς και φιλοσοφικούς τους αγώνες. Το 1720, ο Τζον Τόλαντ, ένας νεαρός ένθερμος προτεστάντης δημοσίευσε ένα μεγάλο ιστορικό δοκίμιο με τον τίτλο: *Υπατία, ή Η ιστορία της πιο όμορφης, της πιο ενάρετης, της πιο μορφωμένης και χαρισματικής από κάθε άποψη γυναικάς, η οποία κατακρεούργηθηκε από τον κλήρο της Αλεξάνδρειας για να ικανοποιηθεί η υπεροφία, η ζήλεια και η σκληρότητα των αρχιεπίσκοπου ο οποίος, κοινώς αλλά αναξίως, ονομάζεται Άγιος Κύριλλος*. Αν και βασίζει την περιγραφή της Υπατίας σε ιστορικές πηγές, όπως το λεξικό του Σονίδα του 10ου αιώνα, ο Τόλαντ αρχίζει το έργο του υποστηρίζοντας ότι ο ανδρικός πληθυσμός της ανθρωπότητας έχει στιγματιστεί αιωνίως από τη δολοφονία της «ενσάρκωσης της ομορφιάς και της σοφίας». Ισχυρίζεται ότι οι άνδρες πρέπει να νιώθουν πάντοτε «ντροπή που ορισμένοι μεταξύ τους είχαν τόσο κτηνώδεις και πρωτόγονες διαθέσεις ώστε, μολονότι θαύμαζαν μια τόσο μεγάλη ομορφιά, αθωότητα και μόρφωση, αηλίδωσαν τα βάρβαρα χέρια τους με το αίμα της και τις ασεβείς ψυχές τους με το ανεξίτηλο στύγμα της ανίερης δολοφονίας της». Αφηγούμενος την ιστορία της ζωής και του θανάτου της Υπατίας, ο Τόλαντ επικεντρώνεται στον αλεξανδρινό κλήρο, επικεφαλής του οποίου βρισκόταν ο πατριάρχης Κύριλλος: «Ένας επίσκοπος –ένας πατριάρχης και όχι ένας άγιος ήταν ο αυτουργός μιας τόσο φρικτής

πράξης, και οι κληρικοί του οι εκτελεστές του αδιάλλακτου μίσους του».¹

Το δοκίμιο προκάλεσε αναστάτωση στους εκκλησιαστικούς κύκλους και σύντομα κυκλοφόρησε η απάντηση σε ένα φυλλάδιο του Τόμας Λιούις με τίτλο: *Η ιστορία της Υπατίας, της πλέον αναιδέστατης δασκάλας της Αλεξανδρείας. Προς υπεράσπιση του Αγίου Κυρίλλου και του αλεξανδρινού κλήρου από τις συκοφαντίες του κυρίου Τόλαντ.*² Κατά βάσιν, πάντως, το έργο του Τόλαντ έγινε ευνοϊκά δεκτό από την ελίτ του Διαφωτισμού. Ο Βολταίρος εκμεταλλεύθηκε το πρόσωπο της Υπατίας για να εκφράσει την αποστροφή του προς την εκκλησία και τη θρησκεία εξ αποκαλύψεως. Στο *Examen important de Milord Bolingbroke ou le tombeau du fanatismus* (Σημαντική Εξέταση του Μυλόδον Μπολινγκμπρόκ ή το μνημείο του φανατισμού, 1736) γράφει για τον Άγιο Κύριλλο και τον αλεξανδρινό κλήρο με ύφος που δεν διαφέρει από εκείνο του Τόλαντ. Ο θάνατος της Υπατίας ήταν «μια κτηνώδης δολοφονία που διεπράχθη από τα κουρεμένα σκυλιά του Κυρίλλου με μια φανατισμένη συμμορία να τρέχει ξοπίσω τους».³ Δολοφονήθηκε, μας διαβεβαιώνει ο Βολταίρος, επειδή πίστευε στους Έλληνες θεούς, στους νόμους της λογικής Φύσης και στις ικανότητες του ανθρώπινου πνεύματος χωρίς επιβεβλημένα

1. J. Toland, *Tetradymus*, κεφ. 3, σελ. 103, (London, 1720).

2. T. Lewis, *The History of Hypatia* (London, 1721).

Ο C. Goujet παρουσιάζει μια παρόμοια θέση στο «Dissertation sur Hypatie», όπου δικαιώνει τον Κύριλλο Αλεξανδρείας για το θάνατο της φιλοσόφου. Βλ. επίσης, P. Desmolets, *Continuation des Mémoires de littérature et d'histoire*, V, (Paris, 1749)].

3. Voltaire, *Mélanges*. Βλ. επίσης, P. Gau, *The Enlightenment: An Interpretation, I: The Rise of Modern Paganism* (New York, 1967)

δόγματα. Έτσι οδηγούσε ο θρησκευτικός φανατισμός τους φωτισμένους στο μαρτύριο και το πνεύμα στη σκλαβιά.

Ο Βολταίρος επανέρχεται στην Υπατία στο Φιλοσοφικό λεξικό του. Εκεί ισχυρίζεται ότι η φιλόσοφος «δίδαξε Όμηρο και Πλάτωνα στην Αλεξανδρεία στη διάρκεια της βασιλείας του Θεοδοσίου Β'» και ότι τα γεγονότα που οδήγησαν στον θάνατό της προκλήθηκαν από τον Κύριλλο, που «έστρεψε τον χριστιανικό όχλο εναντίον της». Αν και δεν διστάζει να αποκαλύψει τις πηγές του –τον Δαμάσκιο, τον Σουίδα και τους «πιο καλλιεργημένους ανθρώπους του αιώνα»– ο Βολταίρος τις χρησιμοποιεί αυθαίρετα και ανάμεσα σε πολλές σοβαρές κατηγορίες κατά του Κυρίλλου και των χριστιανών, κάνει χοντρό και απαράδεκτο πνεύμα σαλονιού σε βάρος της αγαπημένης του ηρωίδας: «Όταν γδύνει κάποιος μια όμορφη γυναίκα, σκοπός του δεν πρέπει να είναι να τη σκοτώσει». Πραγματικά, παραμένουμε στο σκοτάδι κατά πόσον ο «σοφός του Φερνέ» ειρωνεύεται τους αναγνώστες του, τις ιδέες που υποστηρίζει με τόσο ενθουσιασμό ή την Υπατία. Ο Βολταίρος εκφράζει την ελπίδα ότι ο πατριάρχης Κύριλλος ζήτησε συγνώμη από τον Θεό και ότι Εκείνος τη δέχτηκε. Ο ίδιος ο Βολταίρος, μάλιστα, προσεύχεται για τον πατριάρχη λέγοντας: «Παρακαλώ τον ελεήμονα πατέρα να λυπηθεί την ψυχή του».⁴ Οι χλιαρές περιγραφές του Τόλαντ και του Βολταίρου σχετικά με την Υπατία οριοθετούν τη δημιουργία του θρύλου όπου

4. Βλ. *Oeuvres complètes de Voltaire*, VII: *Dictionnaire Philosophique*. Ο Βολταίρος γράφει επίσης για την Υπατία στο δοκίμιο *De la paix perpétuelle* (Περὶ τῆς μόνιμης εἰρήνης), περιγράφοντάς τη σαν «αρχαία αιγυπτιακή θρησκεία» και πλέκοντας έναν απίθανο μύθο σχετικά με τον θάνατό της. Βλέπε επίσης, R. Asmus, «Hypatia in Tradition und Dichtung», *Studien zur vergleichenden Literaturgeschichte* 7: 26-27 (1907).

αναμειγνύεται η αλήθεια με το ψέμα. Αν είχαν μελετήσει τις αρχαίες πηγές τους με μεγαλύτερη προσοχή, θα είχαν διακρίνει μια πολύ πιο περίπλοκη προσωπικότητα. Το «θύμα των προλήψεων και της άγνοιας» όχι μόνο πίστευε στις λυτρωτικές δυνάμεις της λογικής αλλά επίσης αναζητούσε τον Θεό μέσα από τη θρησκευτική αποκάλυψη. Πάνω από όλα όμως η Υπατία ήταν επίμονη και απόλυτα ηθική, υπέρμαχος του ασκητισμού όσο και οι δογματικοί χριστιανοί τους οποίους ο Βολταΐδος και άλλοι κατηγορούν σαν ανελέητους εχθρούς «της αλήθειας και της προόδου».